

i Rostock. Den højtyske tekst findes gengivet af Chr. Bruun i Danske Samlinger I 1865/66 s. 369–383. Skriftet har tidligere været tillagt borgerne i Malmø (E. Arup: Danmarkshistorie II 1932 s. 417f), men er nu identificeret som propagandaskrift forfattet af det indesluttede parti i København og Malmø og dateret 24. nov. 1535, altså umiddelbart efter det mislykkede lybsk-hanseatiske flådebesøg i sundet, med formål at agitere for tilslutning i Tyskland og Nederlandene til det nu helt isolerede parti (Erhvervshistorisk årbog VII 1955 s. 33 f.).

Foruden det sædvanlige person- og stednavneregister og personfortegnelsen efter stænder er i dette bind tilføjet et meget ofte savnet sagregister og en kronologisk ordnet konkordans. Registreringen er holdt ganske bogstaveligt suppleret med krydshenvisninger. Der er f. eks. supplerende henvisning fra Heinrich VIII til: »England: König«, hvor personen er nævnt, men uden navn. Dette er holdt så konsekvent, at der også kan være dele af sagregistreringen flyttet over i stednavneregistret. Et emne som klæde er placeret efter Tuch eller Laken i sagregistret; men de enkelte arter er placeret under deres geografiske betegnelse i stednavneregistret: England, Laken.

Et imponerende arbejde er fuldført med et såre tilfredsstillende resultat til stor nytte for forskningen af Grevefejdens epoke, og det bør derfor hilses med glæde ikke mindst fra dansk historisk forskning.

Poul Enemark

Dagliglivets Danmark

AXEL STEENBERG (red.): DAGLIGLIV I DANMARK i det syttende og attende århundrede. 1620–1720. Kbh. 1969. 762 sider. 7 farvebilleder og talrige sort-hvide. 139,95 kr., indb. 164,25 kr. og 185,65 kr.; do. 1720–1790. Kbh. 1971. 694 sider. 7 farvebilleder og talrige sort-hvide. 162,70 kr., indb. 192,05 kr. og 217,35 kr. Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck.

Med de to foreliggende bind er beskrivelsen af dagligliv i Danmark gennemført efter planen, og man må ønske forfattere, redaktør og forlag til lykke med et smukt og værdifuldt værk, der fører beskrivelsen igennem for de sidste godt 300 år af vor historie. Det må være en tilfredsstillelse for initiativtageren og ankermanden for det samlede værk, Axel Steensberg, at se rækken komplet.

I indledningen til det sidst udkomne bind fremsætter han en programerklæring, der siger noget afgørende om værkets linie og vel også nok må opfattes som et slags svar på indvendinger, der er fremkommet ved omtalen af tidligere bind. Overvejelserne går på, hvad der af det skildrede kan siges at være typisk, hvad norm og hvad undtagelse. »Også forfatterne af dette bind har gentagne gange stillet sig selv dette spørgsmål. Men for os har det ikke været afgørende, om vi nåede til en fuldtud underbygget statistisk vurdering af den tilgængelige overlevering, skønt vi bygger på den historiske forsknings almindelige

konklusioner. Thi det er for os at se ikke det typiske, der sætter gang i forandringerne. Den enkelte kan i kulturforløbet betyde mere end tusinder, selv om det ofte først afsløres længe efter, hvem det var, der satte en ny bevægelse igang. . . . Uberegneligheden og den spontane handling kommer imidlertid bedst frem, når man anskuer historien indefra, så at sige under mikroskop«.

Det er et kulturhistorisk synspunkt, men det er heller ikke fremmed for avancerede amerikanske antropologer, hvad en bemærkning af Yale-professoren Leopold Pospisil i samleværket: *Law in Culture and Society* (1969) viser: »One of the unfortunate effects of sociology upon some social anthropology has been the banishment of the consideration of the individual's role in the social and cultural history of the various tribal societies. This divorce of the individual from his society has given rise to the well-known cultural descriptions and social analyses in which a native innovator has no place, in which the »group as a whole acts, decides, and changes«, being equipped by various writers not only with a structure and existence that is termed »superorganic« or »supraindividual«, but also with such amazing faculties as »group mind« and »group will««.

Ingen af de to citerede vil drømme om at underkende en beskrivelse af det typiske, for først i spændingen mellem den enkelte og miljøet, stort eller lille, kommer vel først for alvor det interessante frem. Det kan imidlertid være vanskeligt at finde frem til normen, til det typiske. Det kræver utvivlsomt, at endnu mere materiale fremlægges og gennemarbejdes. Det har ikke været målet for værkets forfattere, selv om nogle af dem har været så lykkelige at sidde midt i udforskningen af deres emne. Derfor forekommer metodiske overvejelser og benyttelse af meget nyt materiale i flere tilfælde. Bl. a. er tingbogsstof og skifteforretninger oftere blevet udnyttet. Nyttens af tingbogsudgaverne og andre kildepublikationer fra Landbohistorisk Selskab viser sig tydeligt i bindet 1620–1720.

Mens redaktøren har været med hele vejen rundt og til og med i de to foreliggende bind optræder som forfatter til flere af afsnittene (3 i første og 3½ i andet) samt altovervejende svarer for billedredaktionen efter Anders Bæksteds død, så er der sket en hel del ændringer i medarbejderkredsen, hvor kun en enkelt har været med i alle fire bind. I alt har 44 forfattere været i sving. Selv med planlægning, fælles retningslinier og medarbejdermøder har det ikke kunnet undgås, at fremstillingsform og synspunkter på stoffet varierer. Med redaktørens erklæring in mente er det vel kun godt, at den enkelte får lov at vise sit fysiognomi. Det træder også frem i noteapparatet til de enkelte afsnit, hvor ikke alle holder sig til blot at anføre bevissteder, men også benytter lejligheden til at ræsonnere eller argumentere. Resultatet er blevet mere eller mindre fængslende fremstillinger, men ingen af dem er dårligt skrevne.

I det store hele er opbygningen den samme i alle fire bind, selv om små variationer forekommer. Når der således i bindet 1720–90 ved siden af Georg Hansens »Præsten« findes et afsnit af C. Bartholdy om »Fromhed og kristentro«, så svarer det meget godt til bindet 1620–1720 med Georg Hansens »Præstegårdsliv« og Hanne Poulsens »Gudsfrygt«, mens denne side af sagen i de to foregående bind afhandles i en enkelt artikel i hvert. Det er utvivlsomt en fordel for

behandlingen, at man har Bartholdys fængslende fremstilling om pietister og herrnhuter sat over for Hansens af (hovedparten af) præsterne som systemets vogtere og enevoldsmagtens udøvere i sognene. Det er klart, at fremstillingen må afspejle også de typiske tidsfænomener, hvorfor man i første bind får et afsnit om trolddom og hemmelige kunster og i andet om den honette ambition, der blomstrede vældigt op i enevoldstiden.

I tidligere anmeldelser (se Fortid og Nutid XXII, 37 ff. og 395 ff.) har jeg fremhævet værkets betydning som inspirationskilde både for den »interesserede læser« og for kulturhistorikeren. Det er vel først og fremmest for den sidste bindene er forsynet med sagregistre og henvisninger. Som nævnt er de sidste individuelt udformet, hovedparten med henvisninger side for side, mens enkelte foretrækker en ræsonnerende oversigt over den vigtigste litteratur og kildematerialet. Det er en undtagelse, når en forfatter kan nøjes med at henvise til eet værk – sit eget – som det er tilfældet for Georg Hansen i afsnittet om samfundet og sædeligheden.

Det er klart, at ikke al relevant litteratur kan komme med, og at konsekvensen undertiden glipper. Af bekvemmelighedsgrunde skal jeg holde mig til et par eksempler, jeg er fortrolig med. I bindet 1720–90 findes s. 21 det fortrinlige billede af en bonde på vej med grønne kranse til byen. Her kunne det måske have været rimeligt at henvise til min artikel om emnet i Danske Museer IV i lighed med f. eks. billedteksten på s. 318. Og når der s. 47–48 i samme bind afbildes og beskrives bindebrev med en henvisning til O. Nielsen: *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid* (1884), så er der jo siden publiceret en del mere med flere aspekter på emnet af Johs. E. Tang Kristensen i *Sprog og Kultur II* (1933) og af undertegnede i *Fynske Studier II* (1960). Selv om enkelte nok uden videre vil kunne finde frem til, hvad forkortelsen *Rasmussen Limfjord* står for, er det vel en forglemmelse, at den ikke er kommet med og er blevet opløst i henvisningsoversigten.

Der er ingen grund til at gå i enkeltheder med dette og heller ikke med en nærlæsning af de enkelte afsnit. Et par bemærkninger kan dog være på sin plads. Når det i bindet 1620–1720 s. 304 hedder, at en kgl. forordning påbød, at hunde skulle lemlæstes på den ene fod for at de ikke skulle volde skade på bøndernes kvæg, så er hensigten at beskytte kongens og adelens vildt, mens bestemmelserne om hundeholdet i landsbyvedtægterne der er omtalt på samme side tager sigte på beskyttelse af husdyrene. Når der i samme bind s. 536 rigtigt omtales »haring« af leer i Jylland, på Fyn og i de skånske landskaber, så er det ikke forkert men ufuldstændigt at der i næste bind s. 519 siges, at i Jylland og på Bornholm skærpede man æggen på leen ved at »hare« den.

Dette er små skønhedspletter, som ikke anfægter helhedsindtrykket af de fire bind, der giver mulighed for en lystvandring gennem århundreder, oplivet af et billedmateriale, der ikke er tilfældigt drysset ud over siderne, men udvalgt og indpasset med omtanke.

Holger Rasmussen